

**Іноземні підприємства та інвестиції у металообробній, електротехнічній,
електроенергетичній галузях Донецько-Криворізькому басейні в період економічної кризи та
піднесення
(1900 – 1914 рр.)**

На основі широкого кола архівних та друкованих джерел, у статті робиться спроба систематизувати наявні дані щодо ходу, структури та динаміки іноземних інвестицій у металообробну, електротехнічну, електроенергетичну галузі промисловості Донецько-Криворізького басейну у 1900 – 1914 рр.

Ключові слова: іноземний капітал, основний капітал, підприємці, акціонерні товариства, інвестиції, акції, промисловість.

На базе широкого круга архивных и опубликованных источников, в статье делается попытка систематизировать данные о ходе, структуре и динамике иностранных инвестиций в металлообрабатывающую, электротехническую и электроэнергетическую отрасли промышленности Донецко-Криворожского бассейна в 1900 – 1914 г.

Ключевые слова: иностранный капитал, основной капитал, предприниматели, акционерное общество, инвестиции, акции, промышленность.

Using the wide range of archival and published sources authors made an attempt to digest the existing data dealt with process of foreign investment in metal-working, electrical and power sectors of industry in Donets-Kriviy Rig basin during 1900 – 1914.

Key words: foreign capital, basic capital, entrepreneurs, stock corporation, investments, stocks, industry .

Постановка проблеми. Питання щодо впливу іноземних інвестицій на економічний розвиток країни є одним з найбільш дискусійних. В історіографії радянського періоду були сформовані стереотипні уявлення про іноземне інвестування як прояв загальної господарської відсталості і політико-економічної залежності дореволюційної Росії. Певну роль ці уявленні відіграють і досі, хоча сучасна економічна думка всіляко підносить роль, яку іноземні інвестиції вочевидь відіграють у справі економічного зростання та розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. Від засадничих робіт Б.Ф. Брандта, В.С. Зіва, П.В. Оля, В.І. Бовикіна існує велика кількість праць, де надається загальна оцінка обсягів іноземних інвестицій у економіку імперії та її регіонів на зламі XIX – XX ст. Так, Донецько-Криворізькому басейну приділено значної уваги у спеціальних дослідженнях Р.А. Баклагиної, П.В. Голобуцького, Ю.В. Макогона, О.М. Машкіна, В.І. Овіннікова О.М. Слісаренка, О.В. Щербініної, Дж. Маккея, а також у узагальнюючих працях О.П. Реєнта, Ф.Г. Турченка та Г.Ф. Турченко, Д.М. Чорного, де висвітлено окремі аспекти іноземного інвестування в економіку регіону на певних стадіях, урядової політики із регулювання іноземного капіталовкладення.

Тим не менш, на сьогодні бракує узагальнених праць, де розкривалися б обсяги, організаційні форми участі іноземного капіталу у промисловості регіону; досі не визначено його частку у загальноросійських інвестиціях, масштаби участі громадян (підданих) інших держав у володінні та управлінні підприємствами. Переважно, дослідники зосереджувалися лише на базових галузях промисловості – кам'яновугільній і металургійній.

Метою даної статті є спробою систематизувати, на основі широкого кола джерел, відомості щодо надходження іноземних інвестицій у господарство Донецько-Криворізького регіону, у розрізі компаній та конкретних осіб-підприємців, до найбільш технологічних на той час його галузей – металообробної, машинобудівної, електротехнічної – та встановити роль іноземного інвестування у відновленні виробництва під час та після циклічної кризи 1900 – 1903 рр.

Виклад основного матеріалу. Від перших років ХХ ст. одним з провідних напрямів іноземного промислового інвестування у регіоні виступило сільськогосподарське машинобудування. Підприємство з бельгійським капіталом “Дж. Грієвз і К^о”, володіючи основним капіталом у 743,5 тис. руб., у 1903 р. отримало прибуток у розмірі 94,3 тис. руб. Річна продуктивність зростала з 480 тис. руб. у 1903 р. до 1,75 млн. руб. у 1913 р. [32,321; 36,2093; 38,№ 869(Б)]. У 1911 р. компанія збільшила акціонерний капітал до 3 млн. фр., здійснивши додатковий випуск 2000 привілейованих акцій по 500 фр. Через два роки основний капітал становив 1115242 руб., облігаційний – 584387 руб., запасний – 85755 руб. Отриманий прибуток у розмірі 81354 руб. дозволяв сплачувати дивіденди у розмірі 6%. За налагодження виробництва снопов’язалок підприємство у 1912 р. було премійовано Відділом промисловості Міністерства промисловості і торгівлі [5,114; 6,5].

Компанія з англійським капіталом “Олександрівська машинобудівельна компанія з обмеженою відповідальністю” на початку ХХ ст. звітувала про розміри основного капіталу у 239000 руб. Протягом 1903 – 1914 рр. фінансове становище компанії було стабільним – з річною продуктивністю у 300000 руб. та кредиторською заборгованістю на різні роки у 162678 руб. (1903 р.) та 262465 руб. (1908 р.) [17,370-371; 31,222-223; 38,№200(Б)].

Бельгійське підприємство “Анонімне товариство Російсько-Бельгійських заводів виготовлення печей і ливарних заводів” розпочало свою діяльність в умовах кризи, що позначилося на нерівномірному розвитку компанії. Так, за 1902 р. збиток становив 13800 руб., за 1903 р. прибуток 700 руб., за перше півріччя 1904 р. прибуток – 3100 руб., падає річна продуктивність з 400000 до 163100 руб., зменшується чисельність робітників з 235 до 127 чол. За 1901-1909 рр. акціонерний капітал компанії було зменшено з 746300 до 206250 руб., кредиторська заборгованість стала дорівнювати 292041 руб., що перебільшує основний капітал. Це призводить до банкрутства і ліквідації підприємства в 1910 р. [13,229; 18,506-507; 20,№201(Б)].

“Донецьке металургійне товариство штампування” з бельгійським капіталом в умовах економічної кризи 1900–1903 рр. працювало стабільно, маючи капітал у 578704 руб.; прибуток за 1902 р. становив 92700 руб., за 1903 р. – 57300 фр., річна продуктивність дорівнювала 1087200 руб. За 1908-1909 рр. підприємство збільшило акціонерний капітал до 1,5 млн. руб., річна продуктивність зросла до 2,3 млн. руб., прибуток до 215400 руб. [20,№193(Б); 31,226-227]. У 1910 р. компанія придбала у власність бельгійське “Анонімне товариство Російсько-Бельгійських заводів для виробництва печей і ливарних заводів” та в 1912 р. залізопрокатний завод, що належав П.О. Ланге у Новомосковському повіті Катеринославської губернії [5,136-137]. На 1914 р. товариство поступово збільшило основний капітал до 3187500 руб., чистий прибуток за 1913 р. досяг 365732 руб., річна продуктивність зросла до 5 млн. руб., чисельність робітників із 490 до 2000 чол. [8; 38,№213(Б)].

Підприємство з бельгійським капіталом “Акціонерне товариство Франко-Російських болтонарізних заводів” у жовтні 1901 р. було ліквідовано, а “Акціонерне товариство Франко-Російські майстерні” продовжувало ще недовго працювати з річною продуктивністю 133100 руб., та з чисельністю робітників 550 чол. Але в 1903 р. воно теж припинило існування [9,136; 36,262]. Не пододало фінансові негаразди й товариство з бельгійським капіталом “Луганська фабрика для виробництва ручних інструментів і знарядь” не змогло провести жодних спроб подолання фінансових негараздів, що призводить до ліквідації компанії. 11 липня 1904 р. ліквідаційна комісія прийняла рішення про припинення діяльності компанії у зв’язку з дефіцитом у 385861 фр. та п’ятирічними збитками. Останнє котирування 500 фр. номінальної акції на брюссельській біржі дорівнювали в 30 фр. у 1901 р. [2,203; 36,2120-2121].

Наступне бельгійське за походженням капіталу “Акціонерне товариство для виробництва емальованого посуду і ламп у Луганську” в 1900-1903 рр. опинилось на межі банкрутства, щоб урятувати компанію, була проведена її реорганізація – 18 червня 1904 р. розпочало діяти “Анонімне товариство Луганських емалірованих майстерень” з бельгійським акціонерним капіталом в 1 млн. фр., розділений на 1000 привілейованих акцій по 500 фр. і 5000 звичайних акцій по 100 фр. [15,ф.101, оп.101, спр.105, арк.101-104; 30,ф.23, оп.25, спр.339, арк.331-333]. Діяльність товариства продовжувала бути нестабільною: так, найбільший прибуток за 1912 р. становив 16286 руб., після відновлення роботи заводу і придбанням двох новітніх зварювальних апаратів випуск продукції значно зріс, адже ручну клепку було замінено зварюванням. У 1914 р. було утворено ліквідаційну комісію. 28 березня 1914 р. підприємство припинило свою діяльність, а пізніше було реорганізовано у торговий дім “І.І. Урдекен, В. і Д. Соїфер, Ф. Бухгалтер” [12; 24,281].

Прикладом великого акціонерного товариства зі змішаним, за країнами походження, капіталом було “Російське товариство машинобудівельних заводів Гартмана”. Будучи одним із найбільш прибуткових підприємств галузі не тільки регіону, а й російської держави, протягом 1900–1904 рр. товариство працювало з основним капіталом в 9 млн. руб., маючи прибуток за 1908 р. у 1149847 руб. На 1914 р. річна продуктивність заводу досягла 10 млн. руб., чисельність робітників зросла до 4,5 тис. чол. Випуск паротягів складав 91 одиницю продукції на рік на суму 4526000 руб., на заводі було створено власний тип потужного товарного п’ятиосового паротягу. За своїми техніко-економічними та експлуатаційними даними ці паровози не поступалися аналогічним європейським зразкам [3; 20, №190(Б); 21,3]. Цікаво, що й собівартість паровозів, що вироблялись на Луганському (та Харківському) заводах, була нижчою, ніж на подібних у Європі. Так, потонна ціна вітчизняних паровозів становила 569-586 руб. і тендерів – 367 руб.; австрійських – відповідно 616-784 руб. за тонну паротяга і близько 400 руб. за тонну тендера; німецьких (баварських) – 648-695 руб. за тонну паровоза [39,132].

Для інвестування у залізничне машинобудування було створено спеціальний громадський Комітет зі сприяння французькому підприємству в Росії. У лютому 1905 р. на Паризькій біржі були проведені торги акціями луганського товариства. За підрахунками, французькі капітали у товаристві становили від 3 млн. до 5966700 руб., німецька частка залишалася в межах 3 млн. руб. [1,171; 9,143]. На надзвичайному загальному зібранні того ж року було вирішено, що для придбання й оренди кам’яновугільних та залізрудних родовищ необхідно збільшити основний капітал шляхом випуску звичайних акцій на суму 9 млн. руб. і облігацій на 18 млн. руб. [4,95; 15,ф.2, оп.1, спр.11, арк.19; 16,ф.447, оп.441, спр.452, арк.474; 26,290-291].

У сфері інтересів бельгійських інвесторів перебувало “Товариство Дебальцевського механічного заводу”. Підприємство працювало зі збитками: так, за 1902 р. – 147000 руб., 1903 р. – 126500 руб., річна продуктивність падає з 2,1 млн. до 1 млн. руб., зростає кредиторська заборгованість до 1066029 руб. на 1 липня 1903 р. [17,372-373; 37,970]. На загальних зборах акціонерів 8 березня 1904 р. було прийнято рішення зменшити основний капітал з 1 млн. до 400000 руб., шляхом заміни 4000 акцій по 250 руб. на 1600 нових акцій тієї ж вартості, а загальну суму в 60000 руб. списати з активу товариства. Наступним кроком керівництва компанії стала реорганізація справ підприємства та збільшення основного капіталу до 1120000 руб., облігаційний капітал становив 500000 руб. Усі акції повністю передавались для виплати за придбання заводу від бельгійського ж за походженням капіталу “Анонімного товариства механічного заводу в Харцизьку (Дінець)”; решта суми на операцію надавалася готівкою. У 1905 р. товариство викупило земельну ділянку в 50 десятин землі в “Російсько-Донецького товариства кам’яновугільної і заводської промисловості”, на якій розташовувався завод “Анонімного товариства механічного заводу в Харцизьку (Дінець)”, що призвело до збільшення кредиторської заборгованості до 2 млн. руб. Поступово підприємство стабілізувало свої справи, зменшивши кредиторську заборгованість з 2,5 млн. на 1910 р. до 1,5 млн. руб. на 1913 р. Річна продуктивність зросла з 800000 руб. у 1908 р. до 1,2 млн. руб. у 1913 р. Чистий прибуток за 1913 р. становив 52267 руб. Утримувачами акцій товариства були банки “Credit Generale de Belgique” в Брюсселі, “Banque d’Anvers” в Анверпені, “Baque d’Escompte et de Comptes Courants a Liege” в Л’єже, “Credit Vernilois, Modern & C – ie” в Верв’є. Участь бельгійсько-нідерландських капіталів у підприємстві досягала 1 млн. руб. з основного капіталу в 1120000 руб. [13,223; 16,ф.447, оп.441, спр.444, арк.410 зв.; 19,447; 38, №211(Б)].

“Анонімне товариство для експлуатації машинобудівного і котельного заводів Альберт Нев, Вільде і К° в Таганрозі” з бельгійським капіталом, з 1903 по 1913 рр. перебувало під управлінням адміністрації у справах банкрутства. Підприємство поступово вийшло з тривалої кризи, завдяки фінансовим надходженням, освоєнню нової номенклатури продукції, а саме котлів системи “Кетнер” для електростанцій, “Ферберн” з двома жаровими і димогарними трубами для цукрових заводів, що спричиняє до зростання річної продуктивності з 1 до 2 млн. руб., прибутковості за 1911 р. – 23023 руб., 1912 р. – 150366 руб., 1913 р. – 102947 руб. Основний капітал компанії залишався 1120000 руб., запасний – 687875 руб. [4,277].

“Катеринославське машинобудівельне акціонерне товариство” продовжувало зберігати домовленість з німецьким „Duisburger Maschinenbau-Aktiengesellschaft zu Duisburg a Rhein” з основним капіталом 1,5 млн. руб., але за час 1901-1903 рр. підприємство зазнає спаду, збиток становив 420342 руб., зростає кредиторська заборгованість до 701200 руб. 22 березня 1902 р. компанія для посилення обігового капіталу випустила облігації на номінальний капітал у сумі 600000 руб., вартість кожної облігації призначалась в 250 руб. На 1914 р. підприємство володіло

основним капіталом 1,5 млн руб., річна продуктивність становила 1 млн руб. [2, VIII; 17, 370-371; 29, 1902 г., Отд. 1902, № 1921, С. 1377-1378].

На початку ХХ ст. продовжується залучення підприємців із-за кордону та іноземних компаній до галузі регіону. Так, до діяльності “Акціонерного товариства заводу для виробництва сільськогосподарських машин й знарядь” “Вдова Матіас та сини”, що було засноване 2 січня 1901 р. у результаті реорганізації торгового дому “Вдова Матіас та сини” у м. Бердянськ. Підприємству належав завод із випуску сільськогосподарської техніки: жнивоприбиральні машини, кінні сіялки, соломорізки, букери, виноградні преси, дробилки, кукурудзяні молотили, кінні приводи, плуги з річною продуктивністю 213700 руб., з чисельністю робітників 196 чол. Акціонерний капітал компанії становив 500000 руб., розділений на 2000 акцій по 250 руб. [20, №807(Б); 32, 321] Річна продуктивність підприємства зросла до 800000 руб., чисельність робітників до 300 чол. у 1914 р. Акції цього підприємства не котирувались ні на паризькій, ні на російських біржах, але інтереси французьких акціонерів обслуговувало в Парижі відділення “Російського Торгово-Промислового Банку” [10, 168; 25, 28].

У 1904 р. бельгійські піддані О.М. Ванвінкера, А.М. і М.М. Дюшен стали співвласниками машинобудівельного заводу на ст. Алмазна Катеринівської залізниці. Основною спеціалізацією заводу була продукція для залізничного транспорту. Річна продуктивність підприємства становила 400000 руб., чисельність робітників 175 чоловік [5, 194-195].

Німецьке товариство “Карл Бехтольд” опинилось на другий рік свого існування в несприятливих умовах: так, за 1901-1908 рр. отримано збиток 150620 руб., дивіденду не було, зростає кредиторська заборгованість з 263058 до 335599 руб., зменшується річна продуктивність до 208600 руб., чисельність робітників до 97 чол. 18 серпня 1911 р. на загальних зборах акціонерів було прийнято рішення розпочати процедуру ліквідації підприємства. 16 січня 1913 р. підприємство припинило своє існування, справи товариства “Карл Бехтольд” передавались правлінню німецького “Тільманського залізничного акціонерного (анонімного) товариства”, що знаходилось в с. Прушкові Варшавської губернії [12, 1913 г., № 1916, С. 1275; 18, 504-505; 32, 262].

Німецьке акціонерне анонімне товариство “Російської залізної промисловості” продовжувало працювати з основним капіталом 2083333 руб., з річною продуктивністю 1362400 руб. На 1911 р. підприємство збільшує основний капітал до 5092593 руб. і річну продуктивність до 2 млн. руб. У 1913 р. товариство володіло основним капіталом 5092593 руб., запасним – 83770 руб., отримало прибуток за операційний рік 675544 руб., дивіденд становив 10% , планувало збудувати новий машинобудівельний завод у м. Слов’янськ [19, 452-453; 40, 103].

У 1907 р. було організовано російсько-німецьке машинобудівельне товариство “Кебер і К°” в м. Таганрозі з представництвами в Петербурзі та Катеринославі для виробництва різноманітного сільськогосподарського устаткування. Річна продуктивність підприємства становила 400000 руб., працювало 110 робітників [38, №695(Б)].

У 1908 р. акціонерне товариство виробництва загартованих виробів у Ризі “Сіріус” побудувало машинобудівельний завод в Нижньодніпровську, що виготовляв устаткування для металургійних, хімічних заводів, підприємств з переробки сільськогосподарської сировини. Власниками заводу були німецькі піддані В.В. Мозебах, Ф.Ф. Кирстен; на початок своєї діяльності у регіоні основний капітал призначався у 500000 руб. [7, 147; 27, 124-125]. Компанія стрімко нарощувала темпи виробництва з річною продуктивністю в 2 млн. руб., чисельність робітників до 500 чол., що сприяло перетворенню нового заводу в головний підрозділ підприємства. На 1914 р. товариство володіло основним капіталом у 750000 руб., запасним – 450000 руб. [5, 395; 38, № 306(Б), № 352(Р)].

У Катеринославі діяло відділення німецького “Акціонерного товариства чавуноливарного, механічного і котельного заводів “К. Зігель”” з основним капіталом 2,5 млн руб., розділеним на 2500 акцій по 1000 руб., що було допущено до діяльності в Росії 16 листопада 1901 р. [29, 1902 г., Отд. 1902, №1901, С. 1919] Спеціалізацією відділення було налагодження міського водопостачання та каналізації, центрального опалення і вентиляції будинків, газокалільного й електричного освітлення, парових та механічних пральних і кухонь, маяків, портів. Товариство у 1914 р. володіло основним капіталом у 3,5 млн руб., із яких 350000 руб. належали німецькому підприємству “Акціонерному товариству для виготовлення приладів освітлення і механічних заводів “Julius Pintsch””, запасним – 79845 руб., погашення – 389003 руб. Катеринославське відділення стало технічною конторою північноамериканської машинобудівельної “Акціонерної компанії

Вортінгтон”, що залежала від англійського машинобудівельного концерну “Віккерс” [29,1914 г., Отд.1912, №1997, С.3229].

“Російське товариство машинобудівельного заводу Кертинг Брати”, утворене 1904 р. німецькими підданими Б. і Е. Кертинг, Г. Фуш з основним капіталом 4 млн руб., мало своє представництво в Катеринославі для реалізації власної продукції (газогенератори, двигуни, прилади центрального опалення й вентиляції) [38,№353(Б)].

У травні 1911 р. І.Ф. Кругом було засновано товариство “Дніпровський цвяховий завод” у с. Амур Новомосковського повіту Катеринославської губернії з основним капіталом 200000 руб., розділеним на 2000 паїв по 100 руб. Товариство отримало у власність майно від торгового дому “Дніпровський цвяховий завод” та акціонерного товариства “Проволока” і право виробництва закалено-чавунних виробів “Сиріус”, основною продукцією стали цвяхи, заклепки, дріт звичайний і телеграфний [29,1911 г., Отд.1912, №1979, С.3031-3032]. До розвитку товариства залучаються іноземні підприємці: директорами правління були І.Г. Тільманс (нім. під.) співвласник торгового дому “Е. Тільманс і К^о” (торгівля металами), А.О. Леві (франц. гр.) [11,168, 232]. На 1914 р. основний капітал підприємства дорівнював 200000 руб., запасний – 3030 руб. [4,132-133]

Торговельне “Російське сільськогосподарське товариство “Работнік”” з 1910 р. утворювало виробничу базу для французького підприємства “Анонімне товариство землеробних машин і знарядь у Рязані”, яке володіло трьома машинобудівельними заводами у м. Олександрівськ Катеринославської губернії. У 1914 р. було здійснено реорганізацію підприємства в самостійний підрозділ французького “Анонімого товариства Олександрівських заводів сільськогосподарських машин і знарядь (Росія)” із призначеним капіталом 4 млн фр. [29,1914 г., Отд.1912, №1154, С.5081].

29 липня 1910 р. австрійський підданий Й.В. Клейнер здійснив реорганізацію власного підприємства в акціонерне товариство “Й. В. Клейнер і К^о” з основним капіталом 1 млн. руб.. Товариство продовжувало володіти машинобудівельним заводом у м. Великий Токмак Бердянському повіту Таврійської губернії. У 1913 р. товариство збільшило основний капітал до 1,5 млн руб. завдяки випуску додаткових акцій [29,1910 г., Отд.1912, №1109, С.4778; 1914 г., Отд.1912, №1154, С.5081].

1 грудня 1913 р. було організовано “Товариство чавуноливарного і машинобудівельного заводу для виробництва сільськогосподарських машин і знарядь “Братів Шліхт””. Акціонерний капітал визначався в 200000 руб., розділений на 800 акцій по 250 руб. – німецькі піддані Г.С. і А.С. Шліхт реорганізували майстерню на ст. Харцизьк у машинобудівельний завод [29,1913 г., Отд.1912, №1948, С.1316-1317].

7 березня 1914 р. для продовження розвитку заводу, що належав А. Гелькеру (нім. під.) і колоністу А.Я. Копу, було реорганізовано в товариство “А.Я. Коп і Гелькер ” з основним капіталом 600000 руб., розділений на 600 акцій по 1000 руб. Підприємству належало три заводи з виробництва сільськогосподарських машин і знарядь в Катеринославській губернії – м. Олександрівську 405 роб., с. Кичкас – 120 роб., с. Хортиці – 85 роб. з річною продуктивністю 1 млн руб. [29,1914 г., Отд.1912, №1974, С.2427-2438; 34,74]

Австрійські підприємці Е.Г. Кернер та Е.Е. Бегар були співвласниками спочатку “Торгового дому Кернер і Бегар”, а з 1913 р. торгово-комісійного і технічного акціонерного товариства “Кернер і Бегар” з основним капіталом 400000 руб. у Ростові-на-Дону, що зосередило діяльність з організації технічних робіт і поставок для будівництва торгово-промислових об’єктів обладнання, торгівлі устаткуванням, як за власний рахунок, так і на комісійних засадах. Вони поширили свою діяльність на Донецько-Криворізький басейн, здійснюючи забезпечення устаткуванням російсько-німецького машинобудівельного товариства “Кебер і К^о” у Таганрозі [16,ф.349, оп.342, спр.341, акр.345; 29,1913 г., Отд.1912, №1251, С.7676].

Протягом періоду 1900-1914 рр. була заснована та продовжувала працювати низка машинобудівних заводів, майстерень у регіоні з широкою номенклатурою продукції, які мали іноземних власників або їх участь у цих підприємствах. Так, у 1908 р. м. Луганськ французькі громадяни К.С. Дюшессан та І.І. Урдекен заснували цвяхово-дротяний завод із річною продуктивністю 160000 руб., де працювало 39 роб. У м. Катеринослав італійські піддані Л.Ф. де-Россі й Ж.Л. Занолі відкрили чавуно-мідноливарний завод. У м. Маріуполь розпочав виробництво завод металевих виробів, власником якого був Е.К. Бремер (нім. під., віце-консул Німеччини у місті), який став одночасно представником у Росії фірми Ф.І. Коллен (Дортмунд) зі спеціалізацією випуску технічного устаткування для металургійних, хімічних, гірничорудних підприємств; с. Мало-Михайлівка

Олександрійського повіту Катеринославської губернії чавуноливарний завод Й.Й. Адамчика (нім. під.) [27,246; 35; 38,№218(Б),1266(Б)].

До підприємств, що продовжували працювати у галузі та збільшували свою потужність, належали такі, як чавуноливарний і машинобудівний завод Р.Г. Геннефельда (нім. під.) з річною продуктивністю у 90000 руб., чисельністю робітників 90 чол. у с. Петро-Марівці Слов'яносербського повіту; фабрика сільськогосподарських машин і знарядь у м. Нікополь Ф.Ф. та І.Ф. Каршевських (нім. під.) з річною потужністю 48000 руб., 65 робітників; “Перший Катеринославський арматурний і мідноливарний завод” з річною продуктивністю 32000 руб., 20 робітників власницею була німецька піддана М.А. Щепанкевич; завод сільськогосподарських знарядь в м. Олександрівськ, який належав родині німецьких підданих Я.І, Л.Я. і Я.Я. Бадовських з річною продуктивністю 400000 руб., 135 робітників; завод сільськогосподарських машин і знарядь І.І. Фукса (нім. під.) у м. Великий Токмак Бердянського повіту з річною потужністю близько 1 млн руб., 273 робітників [16,ф.21, оп.23, спр.292, арк.291-293; спр.1469, арк.1463; 20,№687(Б), 691(Б); 31,261; 34,79; 38,№209(Б), 886(Б), 1983(Б)]. За заводом сільськогосподарських знарядь у м. Катеринославі “Лашавер Я. і А. Бр.” з річною потужністю 44100 крб, чисельністю робітників 37 чол. керував І.В. Яковлев (нім. під.), продовжував діяти машинобудівельний завод В.Я. Абермета (нім. під.), що був віце-консулом Німеччини в м. Катеринослав.

У регіоні працювали представництва павнічноамериканських машинобудівельних компаній в м. Катеринославі, наприклад “Акціонерного товариства заводу пневматичних машин” з реалізації пневматичних молотків та фірми “Ундервуд” – друкувальної техніки. У 1913 р. розпочало діяльність відділення російського “Міжнародного техніко-промислового товариства”. Це відділення стало монопольним представником чиказьких машинобудівельних фірм “Саллівен меньюфекчурина компані”, що випускало шахтне обладнання, “Фейрбенкс, Морз енд К°”, яка виготовляла гасові двигуни та лебідки, пенсільванської компанії “The Kystone Priller С°”, яка також виготовляла шахтне обладнання та “All Chalmers С°”, що спеціалізувалось на металургійному обладнанні. У 1913 р. було відкрито агенцію чиказької фірми “Національ” у Катеринославі з реалізації касових апаратів на чолі з А.А. Рахвальським, яке підпорядковувалось Одеському відділенню підприємства [28,111-114].

Французьке “Генеральне товариство чавуноливарних, залізобудівних і сталеливарних заводів” стало представником у регіоні німецького товариства “Арматурного і машинобудівельного заводу Боппе і Рейтер” у Мангеймі (продукція – водоміри патент Рейтера), англійського “Машинобудівельних заводів Деві, Паксман і К°” у Кольчестері (продукція – парові машини, газогенератори, локомотиви, водотрубно-парові котли) [22,XXXV].

Родина великобританських підданих Ф.В., Є.Р. та Ф.Ф. Альсоп, яка володіла з 1888 р. основним підприємством у м. Харків, відкрила у м. Олександрійську на початку ХХ ст. відділення “Складу сільськогосподарських і технічних машин та знарядь”. Компанія здійснювала представництво і продаж продукції “Товарищества Маршал, Сини і К°”(Англія), “Міжнародної компанії жнивних машин Диринга” (США), “Товарищества М.Гейд” (Австрія), фірми “Г. Бош і К°” (Франція), акціонерних товариств “Карлсвік” та “Сепаратор” (Швеція) [37,397]. Німецька фірма “Людвиг Яффе” відкрила свої відділення і склади з 1901 р. у Катеринославській та Харківській губерніях, ОВД. Спеціалізацією філіалів була реалізація продукції виробництва США [16,ф.21, оп.23, спр.21, арк.23-23зв].

У розвитку машинобудівельної промисловості регіону вагоме місце посідали металургійні підприємства, що були багатогалузевими і невпинно розширювали своє виробництво. Так, Новоросійське товариство, “Верхньодніпровське металургійне товариство” започаткували вагонобудування.

Бельгійське “Центральне електричне товариство у Москві” мало основний капітал 3750000 руб., володіло в Катеринославі центральною електростанцією. У 1903 р. представником компанії стало німецьке акціонерне товариство “Артур Коппель” із правлінням у Петербурзі [36,254].

У листопаді 1906 р. французький філіал концерну “Вестінгауз” через акціонерне товариство “Російське електричне товариство “Вестінгауз”” придбав електромеханічний завод у Москві, що належав бельгійському підприємству. Це підштовхнуло товариство розширити свою діяльність у регіоні, ставши головним представником у Південній Росії дочірнього підприємства французького концерну “Російського електричного товариства “Вестінгауз”” з реалізації електротехнічного устаткування (генератори постійного і перемінного струму, електродвигуни, трансформатори, електровози, вагони для електричних трамваїв, електричні мостові крани), продукції німецького “Аусбурзького машинобудівельного заводу” [22,350; 29,1907 г., Отд.1902, №1907, С.1113]. У 1909

р. компанія зменшила основний капітал до 3262500 руб., що становив 17400 привілейованих акцій по 500 фр. і 20000 звичайних акцій без визначеної вартості. На 1914 р. товариство володіло основним капіталом 3262500 руб., облігаційним – 1035188 руб., запасним – 14212 руб. [4,463; 27,235].

На початку ХХ ст. північноамериканська машинобудівельна компанія “Акціонерне товариство “Вестінгауз”” мала свої представництва в Україні, а саме в Катеринославі, Києві, Харкові. Компанія спеціалізувалася на випуску електротехнічного обладнання, трамвайних вагонів, кабелів, електродвигунів тощо. У 1906 р. було відкрито французький філіал концерну “Російське електричне товариство “Вестінгауза”” з основним капіталом в 20 млн фр., підприємство мало представництва в Києві, Одесі та Катеринославі.

Саме через Катеринославську агенцію товариство намагалося здобути контракт на поставку обладнання для електростанції в м. Олександрівську. Його можливий обсяг складав 26-37 тис. руб. У 1907 р. північноамериканський філіал зіткнувся із сильною конкуренцією з боку німецьких електротехнічних фірм ВКЕ (філіал в Росії АЕГ), “Сіменс-Гальське” уклали угоду з ними про розподіл сфер впливу, але уже в 1913 р. згадані фірми змушені були ліквідувати свою діяльність та продати завод [28,108].

На початку ХХ ст. Е.Я. і К.Я. Вюрглер (швейцар. гр-ни) власники торгового дому “Еміль Вюрглер і К^о” з капіталом 23400 руб. володіли складом технічних і електротехнічних матеріалів у Катеринославі, конторами у Юзівці та Криндачівка для обслуговування металургійної, Машинобудівельної, гірничорудної галузей [16,ф.447, оп.441, спр.174, арк.441; 23,402; 33,13, 23].

В електротехнічній галузі представляло свої інтереси торгово-комісійне і технічне акціонерне товариство “Кернер і Бегар”, що належало австрійським підданам Е.Г. Кернеру і Е.Е. Бегару, які мали представництво підприємства для замовлення і здійснення постачання широкого асортименту продукції відповідного профілю в м. Катеринославі [38,№695(Б)].

Висновки і перспективи подальших досліджень. У металообробній галузі регіону працювало 23 іноземні акціонерні товариства, що володіли основним капіталом у 36,5 млн руб. (зростання в 1,4 рази порівняно з кінцем ХІХ ст.), запасним – 3303930 руб., облігаційним – 2252012 руб. Найбільшими за абсолютною величиною були німецькі капітали: 15,7 млн руб. основного, 2530300 руб. запасного капіталу.

Протягом усього періоду відбувався притік іноземного капіталу. Поряд з бельгійськими та французькими посилюється активність німецьких інвесторів. Виникнення німецьких товариств на початку ХХ ст. відбувалося за рахунок реорганізації приватних підприємств, дочірніх філіалів у самостійні підрозділи. У результаті кількість товариств зростає вдвічі. З британських компаній діяла лише одна, що володіла основним капіталом 239000 руб. Працювало у галузі й одне австро-угорське товариство з основним капіталом 1,5 млн. руб.

Використовувалися різні форми інвестування: вкладання паїв у нові та діючі справи, розміщення за кордоном випусків акцій та облігацій, залучення іноземного банківського кредиту, відкриття торговельних представництв крупних технологічних концернів (“Вестінгауз”). Низка підприємств, що спеціалізувались у металообробній галузі регіону, була широко представлена німецькими, бельгійським, австрійськими, французькими, італійськими, англійськими власниками. Для цієї групи підприємств, що класифікуються за організаційно-правовими формами як приватно-індивідуальні фірми, встановити величину капіталовкладень є проблематичним.

ЛІТЕРАТУРА

1. McKay J.P. *Pioneers for Profit: Foreign Entrepreneurship and Russian Industrialization. 1885–1913.* / McKay J.P. – Chicago, London : University of Chicago Press, 1970. – 396 с.
2. Адресная книжка горных и горнозаводских фирм Юга России. 1904 г. – Х. : Печатня С. П. Яковлева, 1904. – XI, 338, XXXIV с.
3. Акционерная статистика // Промышленность и торговля. – 1913. – № 24. – С. 597-599.
4. Акционерно-паевые предприятия России. – М. : Тип. А. П. Поплавского, 1914. – 575 с.
5. Акционерно-паевые предприятия России. Торгово-промышленные, фабрично-заводские и торговые предприятия. Акционерные банки. – М. : Тип. А. П. Поплавского, 1917. – 46, 614 с.
6. Акционерно-паевые предприятия России. Торгово-промышленные, фабрично-заводские и торговые предприятия. Акционерные банки. – Пг. : Тип. Ред. период. изданий М-ва финансов, [Б.г.]. – 82 с.

7. Балабуха С.П. Обработка промышленность и горное дело / Балабуха С.П. // Район железной дороги Харьков-Херсон в экономическом отношении – СПб. : Тип. Ю. А. Мансфельд, 1913. – С. 111 – 180.
8. Бельгийское акционерное общество Донецкое металлургическое общество штампования (анонимное общество) // Правительственный вестник. – 1914. – № 7. – С. 7.
9. Бовыкин В.И. Формирование финансового капитала в России, конец XIX в. – 1908 г. / Бовыкин В.И. – М. : Наука, 1984. – 285 с.
10. Бовыкин В.И. Французский капитал в акционерных предприятиях России накануне Октября / В. И. Бовыкин // История СССР. – 1991. – № 4. – С. 159 – 181.
11. Боханов А.Н. Деловая элита России 1914 г. / А. Н. Боханов. – М. : РАН Институт Российской истории, 1994. – 273 с.
12. Вестник финансов, промышленности и торговли.
13. Всероссийский сборник торгово-промышленных и банковских сведений: в 4т. Т. 1. Фабрики и заводы. – Одесса : Тип. "Порядок", 1909. – XX, 308 с.
14. Державний архів Дніпропетровської області.
15. Державний архів Луганської області.
16. Державний архів Харківської області.
17. Ежегодник Министерства Финансов. Вып. 1904 года. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1905. – XVI, 971 с.
18. Ежегодник Министерства Финансов. Вып. 1909 года. – СПб. : Тип. Ред. период. изданий М-ва финансов, 1909. – VI, 681 с.
19. Ежегодник Министерства Финансов. Вып. 1914 года. – Пг. : Тип. Ред. период. изданий М-ва финансов, 1914. – VI, 667 с.
20. Езиоранский Л.К. Фабрично-заводские предприятия Российской Империи / Л. К. Езиоранский. – СПб. : Изд. Торгового Дома А. Сроса и К°, 1909. – [1143 с].
21. К собранию акционеров русского о-ва машиностроительных заводов Гартмана // Торгово-промышленная газета. – 1914. – № 261. – С. 3.
22. Календарь-ежегодник "Приднепровье". – Екатеринослав : Тип. М. С. Копылова, 1910. – XLIV, 338, XXXVI с.
23. Календарь-ежегодник "Приднепровье" памятная книжка Екатеринославской губернии на 1914 год. – Екатеринослав : Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, 1914. – XXXII, 419, XXXII с.
24. Климов А.О. Историчні краєзнавчі розвідки: монографічний нарис / А. О. Климов. – Луганськ : Луганський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2008. – 308 с.
25. Оль П.В. Иностранные капиталы в России. / П. В. Оль. – Пг. : 4-я Государственная типография, 1922. – 304 с.
26. Русские биржевые ценности 1914-15 гг. – Пг. : Тип. Ред. период. изданий М-ва финансов, 1915. – V, 373 с.
27. Сборник сведений о действующих в России акционерных обществах и товариществах на паях. – СПб. : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1911. – XXXVII, 249 с.
28. Слісаренко О.М. Діяльність американських компаній на Україні в кінці XIX – на початку XX століть: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03. / Слісаренко Олександр Миколайович. – Дніпропетровськ, 1994. – 194 с.
29. Собрание узаконений и распоряжений правительства.
30. Російський Державний Історичних Архів в Санкт-Петербурзі.
31. Список заводов, фабрик, рудников Екатеринославской губернии // Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1910 год. – Екатеринослав, 1910. – С. 255 – 279.
32. Список фабрик и заводов Европейской России. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1903. – IV, 883 с.
33. Список членов 40 Съезда горнопромышленников юга России // Труды 40 Съезда горнопромышленников юга России (21-29 нояб. 1915 г.). – X., 1916. – Т. 1. – С. 1 – 24.
34. Справочная книга. Фабрики, заводы и рудники Донецкого бассейна 1916 г. – X. : Тип. Я. Фишганга и М. Шешелевича, 1916. – 789 с.
35. Техническое Бюро для разработки проектов горнозаводских печей Э.К. Бремер, Мариуполь, Екат. губ. // Известия горных инженеров. – 1904. – № 12. – С. XII.
36. Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов. Т. 2. / Под ред. А.И. Дмитриева-Мамонова. – 2-е изд. – СПб. : Тип. В.Ф. Демакова-Насл., 1905. – 2323, 431, 783, CLC с.

37. Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов. Т. 1. / Под ред. А.И. Дмитриева-Мамонова. – СПб. : Тип. В. Ф. Демакова-Насл., 1905. – XXXI, 1808 с.
38. Фабрично-заводские предприятия Российской Империи (исключая Финляндию). – 2-е изд. – Пг. : Тип. Н. Я. Стойковой, 1914. – [1918 с.].
39. Хахалюк А.М. З історії становлення та розвитку залізного комплексу України (1900-1913 рр.) / А. М. Хахалюк // Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 35 – 36. – С. 129 – 134.
40. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Д. М. Чорний. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 304 с.